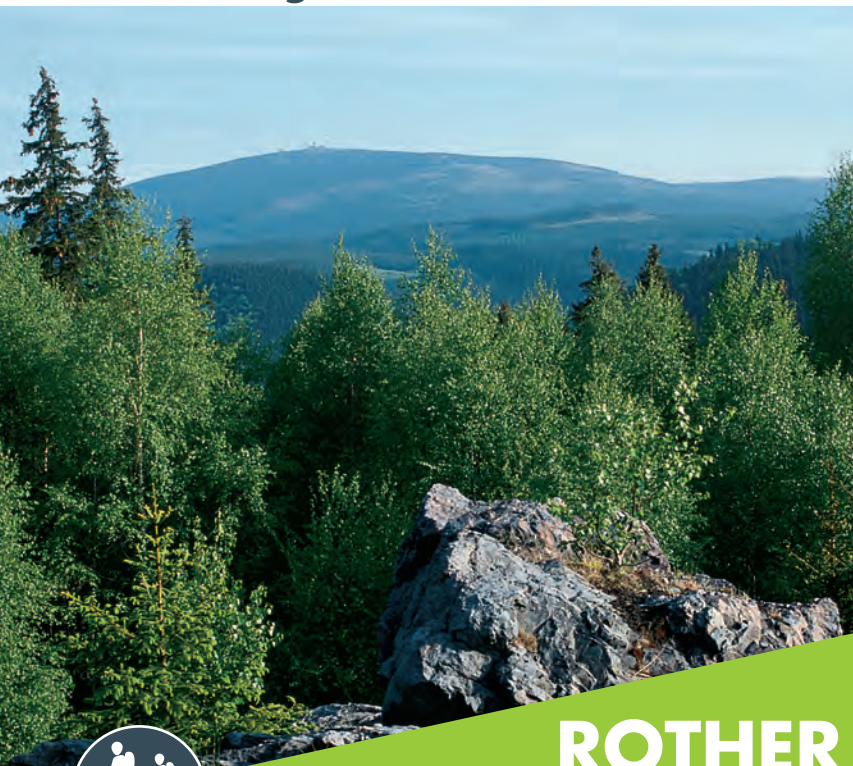

Bernhard Pollmann

Harz

De mooiste wandelingen langs heuvel en dal

50 Wandelingen

ROTHER
WANDELGIDSEN

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Overzichtskaart	6
Toeristische tips	8
Symbolen	8
De mooiste wandelingen in de Harz	9
Wandelen in de Harz	12
Aantrekkelijke bergdoelen in de Harz	12
Het weer op de Brocken	15
Inlichtingen en adressen	19
Het Nationalpark Harz	
1 Bad Harzburg – Kattnäsé – Rabenklippe	22
2 Bad Harzburg – Molkenhaus – Eckerkrug	24
3 Radauwasserfall – Molkenhaus – Eckerstausee	26
4 Bad Harzburg – Oderbrück	28
5 Molkenhaus – Eckertal – Brocken	30
6 Ilsenburg – Scharfenstein – Westerberg	32
7 Ilsenburg – Plessenburg – Sonnenklippe	34
8 Ilsenburg – Ilsefälle – Brocken	36
9 Steinerne Renne – Brocken	40
10 Steinerne Renne – Leistenklippe – Drei Annen Hohne	42
11 Brocken – Ahrensklint – Drei Annen Hohne	44
12 Schierke – Leistenklippe – Drei Annen Hohne	46
13 Schierke – Brockenkinder – Zeterklippen	48
14 Brocken – Brockengarten – Teufelskanzel	50
15 Schierke – Eckerloch – Brocken	52
16 Schierke – Brocken – Wurmberg	54
17 Braunlage – Wurmberg	56
18 Torfhaus – Eckersprung – Brocken	58
19 Grabenhaus Rose – Steile Wand – Wolfswarte	60
20 Altenau – Stieglitzecke – Sieber	62
21 Sperberhaier Dammhaus – Stieglitzecke – Hammersteinklippen	64
22 Stieglitzecke – Hanskühnenburg	66
23 Osterode – Schindelkopf – Hanskühnenburg	68
24 Oderteich – Torfhaus – Oderbrück	70
25 Oderteich	72

26	Oderteich – Rehberger Grabenhaus – Skikreuz	74
27	Königskrug – Achtermannshöhe – Oderbrück	76
28	Königskrug – Hahnenkleeklippen – Oderteich	78
29	Sankt Andreasberg – Braunlage – Königskrug	80

Westelijke Harz

30	Wieda – Stöberhai	82
31	Zorge – Walkenried	84
32	Sieber – Knollenturm – Scharzfeld	86
33	Osterode – Eselsplatz – Buntenbock	88
34	Buntenbock – Sperberhaier Dammhaus	90
35	Wildemann – Hübichenstein – Iberg	92
36	Wildemann – Hahnenklee	94
37	Seesen – Innerstestausee – Wolfshagen	96
38	Goslar – Ammental – Ramseck	98
39	Schulenberg – Schalke – Festenburg	100
40	Romkerhaller Wasserfall – Käste	102

Oostelijke Harz

41	Elend – Schnarckerklippen	104
42	Drei Annen Hohne – Königshütte – Rübeland	106
43	Rübeland – Wendefurth – Altenbrak	108
44	Thale – Treseburg	110
45	Timmenrode – Teufelsmauer	114
46	Thale – Lauenburg – Stecklenberg	116
47	Selkemühle – Falkenstein	118
48	Stolberg – Auerberg	120
49	Netzkater – Poppenberg	122
50	Kyffhäuser – Kulpenberg – Rothenburg	124

	Register	126
--	-----------------------	-----

Toeristische tips

Bij het gebruik van deze wandelgids

De 50 hier voorgestelde wandelroutes in de Harz worden voorafgegaan door een kenschets en een samenvatting van de belangrijkste informatie: dalplaats, beginpunt, bereikbaarheid met openbaar vervoer, hoogteverschillen (bij het stijgen), eet- en drinkgelegenheden onderweg. Het verloop van de route vindt u ingetekend in een kleurig wandelkaartje op schaal 1:50.000 of 1:75.000. Een hoogteprofiel laat de stijgingen en dalingen van de desbetreffende wandeling zien, de duur van de etappes en het totale aantal kilometers, en de eet- en drinkgelegenheden. (De opgegeven hoogten zijn voor een deel enigszins afgerond, waardoor kleine afwijkingen van de kaart mogelijk zijn.)

In het register staan alle genoemde wandeldoelen, (dal)plaatsen, beginpunten en etappedoelen vermeld. Op de achterzijde van het omslag en op de bladzijden 6/7 informeren overzichtskaarten over de locatie van de wandelingen in de Harz.

Vereisten

De wandelingen volgen duidelijke paden, paadjes en bergpaadjes. Naast verharde bosbouwpaden zijn er paden en paadjes die zo nu en dan hulp bieden in de vorm van planken, knuppeldammen, rotstreden, relingen enz. De beklimmingen volgen vaak steenachtige rots- en wortelpaden; op hogere niveaus heerst een tamelijk ruw klimaat, waarbij op de onbeboste stukken nog de onbeschermde blootstelling aan zon en wind komt; een goede algehele conditie is dan ook vereist. Om de diverse vereisten beter te kunnen inschatten zijn de nummers van de wandelingen in verschillende kleuren aangegeven:

Symbolen

	met bus/spoor bereikbaar
	eetgelegenheden onderweg
	geschikt voor kinderen
	plaats met eetgelegenheden
	hut met bediening, restaurant
	schuilhut, schuilplaats
	top
	kerk, kapel, klooster
	burcht, slot, ruïne
	uitkijktoren
	uitkijkplaats
	picknickplek
	grot
	waterval
	zwemwater

Gemakkelijk Deze wandelpaden zijn goed gemarkeerd, nergens risicovol en niet al te steil. De 'gemakkelijke' paden kunnen bij goed weer – geen onweer, geen storm, geen sneeuw – in de regel ook door onervaren bergwandelaars zonder gevaar worden

De mooiste wandelingen in de Harz

Thale – Treseburg

Het beschermde Bodetal is het meest onge-repte kloofdal van de Harz (wandeling 44; 3 uur).

Ilseburg – Ilsefalle – Brocken

Het Heinrich-Heine-pad door het Ilsetal met de Ilsefalle is een klassieke wandelroute vol natuurschoon in de Harz (wandeling 8; 7¼ uur).

Brocken – Ahrensklint – Drei Annen Hohne

Vanaf de Brocken leidt de Hexenstiege in een afwisselende mix van bos en uitkijplaatsen door het nationale park naar Drei Annen Hohne. Aan de route liggen twee geweldige panoramarotsen: Ahrensklint en Trudenstein (wandeling 11; 3¼ uur).

Steinerne Renne – Brocken

Deze gevarieerde wandeling van de water-valkloof van de Holtemme door het Nationaalpark Harz vormt naast het Heinrich-Heine-pad door het Ilsetal de meest ongerepte klimroute naar de Brocken (wandeling 9; 6½ uur).

Achtermannshöhe

De Achtermannshöhe is een van de fascinerendste uitkijpunten in het Nationalpark Harz en de enige natuurlijke panoramaberg (wandeling 27; 2½ uur).

Teufelsmauer

De Teufelsmauer is een van de indrukwekkendste natuurmonumenten in de Harz. Op de kam van de door kloven doorsneden verticale zandsteenlaag loopt een gezekeerd bergpaadje (wandeling 45; 2½ uur).

Grabenhaus – Steile Wand – Wolfswarte

Deze natuurwandeling langs de Dammgraben en op de Magdeburger Weg naar de rotsen van de Steile Wand behoort tot de mooiste van de Hexenstiege (wandeling 19; 6 uur).

Romkerhaller Wasserfall – Käste

Van de hoogste waterval van de Harz voert deze boswandeling met veel uitzichten naar de grillig verweerde Kästeklippen, de beroemdste uitkijkrotsen boven het Okertal (wandeling 40; 2 uur).

Oderteich – Märchenweg

Van de idyllische Oderteich door het sprookjesachtig mooie bosgebied van de Schwarze Tannen naar het wintersportoord Torfhaus (wandeling 24; 3½ uur).

Kyffhäuser

Hoogtepunten van deze loofboswandeling op het dak van het Kyffhäusergebergte zijn de uitzichtrijke ruïnes van de Reichsburg Kyffhausen en van de Rothenburg (wandeling 50; 3 uur).

bewandeld, mits men goede wandelschoenen draagt. Ook op de ‘blauwe’ routes komen steenachtige passages en wortelpaadjes voor, voor kindervagens zijn ze over het algemeen niet geschikt. Bij nat weer kunnen ook ‘blauwe’ paden op bepaalde punten of bepaalde stukken modderig zijn.

Tamelijk moeilijk Deze tamelijk moeilijke wandelpaden zijn evenals de ‘blauwe’ paden goed gemarkeerd, maar omvatten tamelijk steile stukken stijgen en dalen en volgen voor een deel smalle paadjes en bergpaadjes met veel

wortels en stenen, die ervaring met wandelen in de bergen en stevig schoeisel vereisen. Bij enkele 'rode' wandelingen kunnen transportmiddelen zoals lift, bus en kabelbaan worden gebruikt om de route te bekorten; daardoor zijn ze vaak ook voor kinderen geschikt.

Gevaren

Onweer kan bij het wandelen levensgevaarlijk zijn. Rotsen dienen al bij de eerste tekenen van een onweer onmiddellijk te worden verlaten. Als u aan de bewolking kunt zien dat er onweer op komst is, moet u de wandeling afbreken. Bij nat weer is op paadjes en bergpaadjes en ook op hout (planken- en lattenpaden, ladders, vlonders, wortels) dezelfde voorzichtigheid en oplettendheid geboden alsof er een dun laagje sneeuw lag. Dit geldt ook voor (berg)paadjes met daarop natte bladeren. Bij een (al langer liggende) sneeuwlaag dient men extra voorzichtig te zijn, omdat de ondergrond niet zichtbaar is. In steil en rotsachtig terrein kunnen wandelpaden waarop sneeuw ligt onbegaanbaar zijn. Bij storm kan men over het algemeen beter niet gaan wandelen.

Opgegeven tijden

De opgegeven tijden betreffen alleen de wandeltijden – zonder rust - of foto-pauzes. De duur in uren is niet meer dan een richttijd bij benadering: luchtvochtigheid, temperatuur, de toestand van het terrein al naargelang het jaargetijde en het weer (droogte, sneeuw, gladheid, mulheid van de ondergrond), de persoonlijke conditie, het rekening houden met eventueel zwakkere partners en tal van andere factoren bepalen de echte netto duur van de wandeling. We zijn uitgegaan van een snelheid van ca. 4 km/u, op steilere of slecht begaanbare stukken navenant minder.

Uitrusting

In de jaargetijden dat er geen sneeuw valt of ligt is in de Harz een uitrusting met de volgende basiselementen noodzakelijk: lichte hoge berg- of trekkingschoenen met een schacht die de enkel omsluit en profielzolen met veel grip, een dagrugzak, kleding die tegen regen, wind, zon (hoofdbedekking) en kou beschermt, een kaart, proviand en drinken; ook mag een mini-apotheek, bestaande uit pleisters, een pincet, verband en andere benodigdheden niet ontbreken. Ook iets tegen de muggen kan geen kwaad.

Deze basiselementen van de uitrusting dient men bij ieder weertype bij zich te hebben, aangezien het weer vaak omslaat en anderzijds de wind op de bergen flink tekeer kan gaan terwijl het in het beschutte dal nog zo heerlijk warm was.

Kaarten

De bij de diverse wandelingen afgebeelde kaarten in kleur met de ingetekende routes vormen een essentieel onderdeel van elke routebeschrijving. De kaarten op schaal 1:50.000 of 1:75.000 maken het in de meeste gevallen mogelijk u

zonder probleem te oriënteren. Voor een ruimer overzicht verdienen de volgende kaarten aanbeveling:

Overzichtskaarten: de door de Harzklub als officiële wandelkaarten erkende kaarten worden door het Nedersaksische, resp. het Saksen-Anhaltse kadaster (Landesvermessungsamt) uitgegeven. Het gaat daarbij om de twee 'Topographische Karten 1:50.000 mit Wanderwegen', blad 'Wandern im Ostharz' en blad 'Wandern im Westharz (Nationalpark Harz)'. De drie kaarten zijn te koop bij de plaatselijke boekhandel en bij de Landesvermessungsämter en zijn onder de titel 'Wandern im gesamten Harz' ook als set van twee tegen gereduceerde prijs verkrijgbaar. Wilt u de kaarten in Nederland bestellen, wend u dan tot gespecialiseerde reisboekhandels als De Zwerfer in Groningen, De Noorderzon in Arnhem, Pied à Terre in Amsterdam of Zandvliet in Leiden, of zoek met ISBN: 9783894356699.

Bovendien zijn zowel bij de Landesvermessungsämter als in de plaatselijke boekhandel en de genoemde Nederlandse reisboekhandels nog andere kaarten verkrijgbaar, van de geologische kaart tot aan de pisten- en de fietskaart.

Beste seizoen

Als op Walpurgisnacht (30 april - 1 mei) de winter uit wordt gedanst en met grote feesten de intocht van de lente in de bergen gevierd wordt, is dit voor velen het sein voor het begin van het wandelseizoen in de Harz.

Maar in feite is het in de Harz het hele jaar door wandelseizoen: in het winterse bos op ski's over de besneeuwde kammen glijden is puur genot. Vanwege de grote klimaatverschillen tussen de gure Hochharz en de milde periferie is het echter niet mogelijk mei algemeen als de maand aan te wijzen waarin het wandelseizoen begint: nog op Walpurgis, dus begin mei, liggen er resten sneeuw in de bergen, terwijl aan de voet van de Teufelsmauer zeeën van kersenbloesems deinen en waaghalzen al aan de Blaue See liggen te zonnen. Vooral in het voorjaar is het daarom absoluut noodzakelijk dat u zich over de ski- en wandelcondities informeert: wie zonder ski's aankomt als er sneeuw ligt, zal in de bergen veel onbegaanbare wandelpaden aantreffen.

Door relingen gezekerd gedeelte van het kam-paadje op de Teufelsmauer (wandeling 45).

Wandelen in de Harz

Hogste gebergte in het noorden van Duitsland

Als een eiland schuift de Harz een 2000 km² grote gebergtegewig van meer dan 1000 m hoogte in de Noord-Duitse Laagvlakte. Geen enkel ander middelgebergte ten noorden van de Main bereikt die hoogte. Als een licht hellende horst stijgt dit eiland van oost (Unterharz) naar west (Oberharz) en helt naar het noorden toe steil naar het heuvelachtige Harzvorland af, en naar het westen toe naar de Leinegraben. Het Acker-Bruchberg- en het Brockenmassief, die nog eens 200 m boven het omliggende bergland uitsteken, scheiden de Ober- en de Unterharz. De vruchtbare laagte van de Goldene Aue scheidt in het zuiden de Unterharz weer van de Kyffhäuser.

Aantrekkelijke bergdoelen in de Harz

Naast meren, dalen, watervallen, uitzichtrotsen en venen behoren de bergen tot de mooiste wandeldoelen van de Harz:

1142 m	Brocken	Panorama, botanische tuin, station, hotel Route rondom de top: wandeling 14 Heinrich-Heine-pad: wandeling 8 Goethe-pad / Hexenstiege vanaf Torfhaus: wandeling 18 Hexenstiege naar Drei Annen Hohne: wandeling 11 Eckerlochstiege vanaf Schierke: wandeling 15 Klim vanaf Molkenhaus: wandeling 5 Klim vanaf Steinerne Renne: wandeling 9
971 m	Wurmberg	Kabelbaan, uitkijktoren, restaurant: wandeling 17
930 m	Renneckenberg	Uitzichtrots: wandeling 13
927 m	Bruchberg	Uitzicht Wolfswarte: wandeling 19
925 m	Achtermann	Panorama: wandeling 27
908 m	Hohne	Uitzichtrots: wandeling 12
865 m	Acker	Hanskühnenburg-panorama: wandeling 22
762 m	Schalke	Panorama: wandeling 39
727 m	Bocksberg	Uitkijktoren, stoeltjeslift: vgl. wandeling 36
720 m	Stöberhai	Panorama: wandeling 30
696 m	Barenberg	Uitzicht: wandeling 41
687 m	Knollen	Knollenturm: wandeling 32
659 m	Ravensberg	Panorama, weg naar top
601 m	Poppenberg	Uitzicht(toren): wandeling 49
635 m	Rammelsberg	Uitzicht en werelderfgoed-mijn: wandeling 38
592 m	Uhlenkopf	Uitzicht: wandeling 1
580 m	Auerberg	Bereikbaar topkruis: wandeling 48
563 m	Iberg	Uitkijktoren en druipsteengrot: wandeling 35
483 m	Burgberg	Kabelbaan, burchtrüine, panorama: wandeling 1
422 m	Hausberg	Bad Lauterberger panoramaberg, stoeltjeslift

Tussen Teufelskanzel (rechts) en Hexenaltar op de Brocken reikt de blik tot voorbij de Wurmberg.

Soortenrijk bosgebergte

Terwijl het Harzvorland tot de vruchtbare, bosarme lössgordel behoort, die de noordelijke afsluiting van de Duitse middelgebergtedrempel vergezelt, heeft de bosrijkdom van de Harz het gebied zijn naam gegeven: Harz is afgeleid van het Middelhoogduitse hart = bebost bergland. Het gebied rondom de Brocken vormt het grootste aaneengesloten natuurlijke bergsparrengebied van Midden-Duitsland. De beuken gaan er tot boven 900 m, de grens van de fijnspar ligt bij ca. 1100 m. Ook wat de fauna betreft behoort de Harz tot de soortenrijkste Duitse middelgebergten.

Goud- en zilveragebergte

In de diep ingesneden dalen van de Harz zijn vrijwel alle soorten gesteente uit het verleden van de aarde te vinden. Tijdens de Hercynische orogenese (gebergtevorming) raakten de sedimentgesteenten vermengd met en overdekt door graniet en gabbro; oplossingen uit de dieptegesteentestromen zetten in de spleetensystemen ertsen af en schiepen de voorwaarden voor de latere zilver-, lood-, ijzererts- en goudmijnbouw, die de Harz tot een van de rijkste en bloeiendste Duitse cultuurlandschappen en tot het middelpunt van het Ottoons-Salische rijk maakte. De mijnbouw is tegenwoordig grotendeels gestaakt; kanalenstelsels, musea, bezoekersmijnen en andere plaatsen blijven getuigenis afleggen van deze traditierijke bedrijfstak.

Het Nationalpark Harz

Het Nationalpark Harz omvat 247 km² van het hoogste middelgebergte in het noorden van Duitsland. Van Ilsenburg in de noordelijke Harz strekt het reservaat zich via het Brocken- en het Acker-Bruchberg-massief uit tot Herzberg in de zuidelijke Harz en biedt een natuurlijke verscheidenheid die alle biotopen, hoogteniveaus en exposities van 230 m boven zeeniveau tot aan 1142 m op de Brocken omvat. Ecker, Ilse, Oder en de bronbeken van de Bode hebben diep ingesneden dalen geschapen in dit gebied, dat naast spectaculaire rotsformaties in de voor de Harz karakteristieke wolkzak- of sferoidale verwerking van het graniet ook uitzichtbergen, oerwoudachtige bergsparrenbossen en venen te bieden heeft. Ook de eeuwenoude economische exploitatie van de Harz heeft haar sporen in het nationale park achtergelaten, de vanuit wandelperspectief zichtbaarste was de energiewinning: uit vijvers zoals de Oderteich leidden kanalen zoals de Rehberger en de Abbegraben de drijfkracht naar de mijnen. Vaak volgen de wandelpaden dit oude kanalenstelsel, dat een beschermd monument is. De centrale plaats in het nationale park is Torfhaus, een van de belangrijkste beginpunten voor wandelingen naar de Brocken. In Torfhaus bevindt zich ook een centrum waar uitleg wordt gegeven hoe men eraan werkt om de natuur in

De Zankwieser Teich bij Fastenburg, een van de door bos omgeven zwemmeren van het Clausthaler vijverlandschap in de Oberharz.

het nationale park zich weer natuurlijk en met zo min mogelijk menselijk ingrijpen te laten ontwikkelen.

- Nationalparkverwaltung Harz,
Lindenallee 35, 38855 Wernigerode,
☎ 03943/5502-0, Fax 5502-37,
www.nationalpark-harz.de.

Klimaat

Het reliëf met de hooggelegen Oberharz in het westen en de laaggelegen Unterharz in het oosten bepaalt de neerslagverdeling. De overwegend uit het westen en zuidwesten aangevoerde luchtmassa's van Atlantische herkomst worden door de Harz tot opstijgen gedwongen, koelen af en moeten hun vochtigheid kwijt. Het Acker-Bruchberg- en het Brockenmassief krijgen daardoor de meeste neerslag. Het zeer geneeskrachtige klimaat heeft de Harz zich sinds de 19e eeuw tot een veelbezocht recreatiegebied laten ontwikkelen. Tal van plaatsen tooien zich met de kwalificatie 'luchtkuuroord', andere laten hun plaatsnaam voorafgaan door 'Bad', om aan te geven dat het hier om officieel erkende kuuroorden met natuurlijke geneeskrachtige bronnen gaat.

De naam Harz betekent 'met bos begroeid bergland': op de foto de Harzburger Burgberg.

Het weer op de Brocken

Maand		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Jaar
Temperatuur	°C	-4,8	-4,6	-2,2	1,2	6	8,7	10,5	10,0	7,5	3,3	-1,1	-3,5	2,6
Neerslag	mm	161	127	110	112	92	102	138	132	114	126	127	142	1483
Mist	Dagen	28	25	27	24	24	23	25	24	25	26	27	28	306
Onweer	Dagen	1	1	2	3	5	7	6	6	2	1	1	1	36
Zon	Uren	57	71	104	139	174	179	161	151	127	107	50	51	1371
Sneeuwlaag	Dagen	31	28	31	26	10	0	0	0	0	5	18	27	176